

УДК.1/: 3418

Мікічурова О.В.

ЛІГА НАЦІЙ ТА ПРИНЦИП ВЗАЄМНОЇ ВИГОДИ

Анотація. В статті аналізується становлення та розвиток принципу взаємної вигоди в міжнародному праві на початку ХХ ст.

Ключові слова: Міжнародні економічні відносини, міжнародне економічне право, принцип взаємної вигоди, Ліга Націй.

Аннотация. В статье анализируется становление и развитие принципа взаимной выгоды в международном праве в начале ХХ века.

Ключевые слова: Международные экономические отношения, международное экономическое право, принцип взаимной выгоды, Лига Наций.

Annotation. In article is analyzed the emergence and development of the principle of mutual benefit in international law at the beginning of the twentieth century.

Keywords: International economic relations, international economic law, the principle of mutual benefit, the League of Nations.

Постановка проблеми. Протягом всього часу існування людства взаємна та справедлива вигода сторін була важливим та актуальним питанням міжнародного економічного співробітництва. Незважаючи на те, що даний принцип закріпився в якості основи міжнародного економічного співробітництва вже у другій половині ХХ ст., і на цей час спостерігаються випадки його ігнорування. Укладання нерівноправних угод, нееквівалентний обмін, односторонні вигоди держав повсякчас призводять до напруженості міжнародних відносин, погіршують міжнародну торгівлю та негативно впливають на загальний стан міжнародних відносин. Отже, дослідження принципу взаємної вигоди є актуальним та необхідним і на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Висвітлення досліджуваної теми належно не відображено в сучасній українській науці міжнародного права. В даному дослідженні ми керувались переважно працями радянських та російських дослідників, а також їх західних та східних колег, зокрема різним аспектам міжнародних економічних відносин початку ХХ ст. присвячені роботи: С. В. Кортунова, А. Фердросса, О. О. Наумова, Р. М. Ілюхіної, В. І. Леніна, В. М. Шумілова, А. В. Пірогова, Л. А. Комарової, В. П. Шатрова, Г. Є. Бувайліка, Б. І. Кучера, С. А. Войтовича, Б. Е. Штейна, Ш. Фенвіка, Е. А. Коровіна, Е. С. Нуховича, Н. М. Минасяна, М. М. Літвінова, В. М. Турока та інших. Проте, дослідженню становлення та еволюції принципу взаємної вигоди не було присвячено до цього часу наукових робіт, а отже ми спробуємо заповнити цю прогалину.

Цілі статті. Основною метою статті є дослідження становлення та розвитку принципу взаємної вигоди в якості основи міжнародного економічного співробітництва.

* старший викладач кафедри Теорії держави та права Міжгалузевої академії управління Науковий керівник: доцент Григоров О.М.

Викладення основного матеріалу. Починаючи дослідження принципу взаємної вигоди, варто зазначити, що на початку ХХ ст. в міжнародних економічних відносинах переважав принцип автономії торгівельної політики держав [1].

Світова війна змусила звернутись до ідеї правової організації людства, яка віками розроблялась доктриною міжнародного права. В цей час ідея так званої Ліги Націй або Співтовариства Націй виникла, як відображення загального прагнення народів до миру з метою уникнення майбутніх воєн.

Детальне обговорення архітектури майбутньої організації відбулось на Паризькій мирній конференції в січні 1919 р., що поклала початок новому післявоєнному устрою в світі. Питання щодо прийняття статуту Ліги Націй обговорювалось поряд із підписанням міжнародних договорів між країнами-переможцями та переможеними країнами у Першій світовій війні.

Як зазначає професор С.В. Кортунов, «Версальський мир був заснований на широкій та розгорнутій договірно-правовій базі...». Однак, до сих пір не вщухають суперечки про справедливий або несправедливий характер мирних договорів та мирного врегулювання в цілому.

Так, А. Фердросс зазначав : «...Уже в самий момент підписання мирного договору зав'язалась боротьба за його перегляд» [2, с.66]. Такої ж думки і сучасний дослідник О.О. Наумов, який вказував на те, що: «...кризові моменти були закладені в післявоєнній моделі міжнародних відносин із самого початку» [3, с. 56].

Аналіз Версальського, Сен-Жерменського, Тріанонського, Нейїського та Севрського мирних договорів свідчить, що вони містили такі основні частини як: Статут Ліги Націй, територіальні та політико-територіальні положення, положення про роззброєння, репарації, працю (утворення Міжнародної організації праці МОП), економічні та фінансові положення, положення про репатріацію військовополонених, а також про покарання та гарантії тощо [4, с. 55].

Отже, економічна складова післявоєнного світо устрою була однією із найважливіших та пріоритетніших для усіх учасників Першої світової війни. Проте, як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі вони майже не були висвітлені. На користь цього свідчить позиція Г.І. Морозова, який, зокрема зазначав, що успіхи діяльності Ліги Націй в економічній та соціальній сферах майже не знайшли свого відображення у радянській та російській літературі [5, с. 166]. Подібної думки дотримується сучасна дослідниця діяльності Ліги Націй – К.С. Колісніченко, яка зазначає: «Досить часто, характеризуючи Лігу Націй, науковці фокусуються переважно на політичних аспектах її діяльності... як результат, діяльність організації в міжнародно-правовій економічній сфері відходить на другий план...» [4, с. 56].

Ряд статей статуту Ліги Націй безпосередньо торкались економічних питань, зокрема статті 16 та 23. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити ст.23 Статуту Ліги Націй, що вказувала на перелік сфер специфічного спрямування діяльності організації, зокрема, в порядку «*раcta de contrahendo*» члени Ліги Націй зобов'язувались прийняти «необхідні постанови, щоб забезпечити збереження свободи сполучення та транзиту, а також справедливий режим торгівлі для всіх Членів Ліги [6].

Проте, фактично впливові держави-члени Ліги Націй нехтували принципом суверенної рівності держав, що в економічному плані означало нерівноправні міжнародні договори та фактичне недотримання принципу взаємності та взаємної вигоди сторін.

Зокрема, Р.М. Ілюхіна з приводу цього зазначає: «Принцип суверенної рівності навіть не згадувався в Уставі Ліги Націй, що було одним з пороків та найважливішою політичною характеристикою Ліги» [7, с. 88].

На думку В.І. Леніна: «Ліга Націй була просякнута наскрізь відсутністю чого-небудь схожого на реальне встановлення рівноправ'я націй» [8, с. 241].

Як зазначає В. М. Шумілов: «В першій половині ХХ ст. в міждержавних відносинах була відсутня узгоджена лінія на міждержавне економічне співробітництво держав; діяв принцип: «кожен за себе». Для міжнародного економічного порядку були характерні методи та способи відкритого економічного протекціонізму та агресії (застосування економічної сили). Вони де факто були «узаконені», легалізовані, не виключені з міжнародного економічного життя» [9, с. 163].

Великий внесок у розвиток сучасних принципів міжнародного економічного права, на нашу думку, здійснили ті суспільно-політичні зміни, що відбулись після Жовтневого перевороту в Росії.

На користь цього свідчать позиції таких науковців, як: А. В. Пірогов, Л. А. Комарова, В. П. Шатров, Г. Є. Бувайлік, Б. І. Кучер, С. А. Войтович та інших, які вказують на те, що саме Радянський Союз був ініціатором закріплення в міжнародному економічному співробітництві принципу взаємної вигоди сторін та побудові міжнародних економічних відносин на засадах рівності та справедливості.

Так, В. П. Шатров зазначає: «СРСР від початку свого існування домагався застосування та суворого дотримання принципу мирного співіснування в міждержавних економічних відносинах, які мають будуватися на основі рівноправ'я та взаємної вигоди незалежно від різниці в соціально-економічних системах» [10, с. 9].

А. В. Пірогов говорить про те, що «Радянська держава в своєму Декреті про мир проголосила ті загальнодемократичні цінності, якими вона буде керуватись в міжнародних відносинах, а саме: повна відмова від будь-яких форм агресії, визнання права націй на самовизначення, осудження колоніалізму, повага принципу рівноправ'я усіх держав та народів як великих так і малих [11, с. 9].

Також він називає перший міжнародний договір СРСР, який засновувався на принципі «взаємної вигоди сторін»: «... На першому засіданні мирної конференції про переговори з Німеччиною в Брест-Ліговську 9/22/ грудня 1917 року делегація СРСР у своїй декларації заявила про можливість та бажаність торгових відносин з капіталістичними країнами та сформулювала свої головні вимоги розвитку міждержавних зв'язків в торгово-економічній сфері, які засновувались на повному рівноправ'ї великих та малих націй, відмові від будь-яких заходів економічного бойкоту, підпорядкування в економічному плані однієї сторони іншій за допомогою нав'язування торгового договору та застосування сили в сфері торгово-економічних відносин [11, с. 10].

Подібної думки дотримується Г. Е. Бувайлік, який зазначає, що перше договірне закріплення принципу взаємної вигоди було в Радянсько-Турецькому договорі 6 березня 1921 року. В подальшому його було застосовано і в договорах з іншими капіталістичними країнами [12, с. 319].

С. А. Войтович також виділяє Радянсько-Турецький договір 1917р., «... як один із перших, що містить обов'язок для сторін враховувати взаємні інтереси сторін» [13, с. 78-79].

В преамбулі до Радянсько-Турецького договору говориться: «поділяючи принципи братства націй та права народів на самовизначення, відмічаючи існуючу різницю між ними солідарність в боротьбі проти імперіалізму», вирішили встановити «постійні, сердечні взаємовідносини та нерозривну, щирю дружбу, засновану на взаємних інтересах обох сторін...» [14, с. 25].

Статтею VI визнали, що всі договори того часу укладені між обома сторонами не відповідають їх інтересам та погодились визнати їх відмінними та таким що втратили силу.

Іншим прикладом визнання принципу взаємної вигоди сторін, що, як зазначають науковці, витікає з принципу рівності всіх народів [15, с. 181], є Радянсько-Перський (Іранський) договір від 1921р. в статтях, що присвячені економічним проблемам відображаються правові принципи економічних відносин Радянської держави з малими та залежними країнами, що пов'язані із захистом їх суверенітету та рівноправ'я.

Зокрема, ст. XII закріплює відмову від економічних привілеїв, заснованих на військовій перевазі, визнало недійсними всі невігідні Перському народу концесії та зобов'язання їх повернути разом із земельними ділянками під ними [14, с. 36].

Б.І.Кучер зазначає : «Радянська держава з моменту свого створення намагалась будувати свої економічні відносини на принципах мирного співіснування держав різних суспільно-економічних формацій; свободи вибору політичної та економічної системи; поваги державного суверенітету, національних інтересів, традицій та особливостей; рівноправ'я; взаємної вигоди; недискримінації; незастосування сили, протиправності економічної агресії та економічної війни, що сприяє нормалізації, стабілізації та прогресивним змінам в системі міжнародних економічних відносин. Одночасно, впроваджуючи вказані принципи на практиці шляхом підписання двосторонніх економічних договорів та угод» [16, с. 158-159].

Досліджуючи історію становлення принципу взаємної вигоди сторін в міжнародних економічних відносинах варто окремо зупинитись на Генуезькій конференції, що відбулась 10 квітня 1922 року та носила офіційну назву міжнародної економічної конференції. Саме на ній відбулась перша зустріч новоутвореної Радянської держави з іншими країнами світу та обговорювались післявоєнні міжнародні відносини, серед яких чільне місце займали економічні питання.

Економічна комісія мала займатись вивченням тих параграфів Лондонського звіту, що вилікували б Європу від загальноекономічних виразок, серед яких: порушення та параліч товарообміну, що призводить до надлишку товарів в одному місці та недостатчі їх в іншому, митним перешкодам, що паралізують можливість нормального розподілу фабрикантів та сировини, загальне перевиробництво товарів, падіння купівельної спроможності широких мас населення, сировинний голод, безробіття... проте методи, що були вибрані для цього, були неспроможні вирішити питання по суті та зводили всі зусилля до нуля [17, с. 106].

Так, параграф 9, що присвячений договорам та угодам наполягає на тому, щоб торгові відносини були поновлені на базисі комерційних договорів, що спиралась з одного боку на систему взаємності в залежності від спеціальних умов, а з іншого боку наскільки це можливо включали б принцип найбільшого сприяння, хоча і з двома застереженнями – «в залежності від спеціальних умов» та «наскільки це можливо», які дають можливість не приймати резолюції все ж вона означає, на думку Б. Е. Штейна, – просування вперед [17, с. 108].

Проте, слідом за цим, до цього параграфу робиться примітка, що анулює навіть ці спроби зміни принципів міжнародного економічного співробітництва. Більшість держав, що були представлені в комісіях, визнаючи тимчасові труднощі, що можуть заважати загальному введенню принципу найбільшого сприяння, заявляють що це є мета до якої вони мають прагнути [17, с. 109].

По результатах Генуезької конференції Радянська делегація виділила такий суттєвий недолік роботи експертів, як нехтування принципом взаємності та односторонні формулювання тих положень, що встановлені експертами в їх звіті. Цей звіт передбачав майже виключні зобов'язання з боку Радянського Союзу упускаючи з уваги що будь-яка суве-

рення держава може визнавати які-небудь зобов'язання лише за умови одночасного визнання таких же зобов'язань по відношенню до неї з боку інших країн. Без такої взаємності не можливі ніякі регулярні, засновані на праві відносини між державами [17, с. 49].

Не відрізнялась в цьому і Гаазька конференція 1922 року, на якій фактично була продовжена політична лінія Генуї – західні держави вимагали від Росії повернення націоналізованої власності, а Росія просила кредитів для відновлення власної економіки. При цьому принцип взаємної вигоди та рівноправ'я тут, на думку Б.Е. Штейна, не дотримувался навіть формально, як у Генуї. Ідея Гаазької конференції належала Росії. Б.Е. Штейн так охарактеризував роботу Гаазької конференції: «Боротьба економічних інтересів західноєвропейських держав за оволодіння російською нафтою та російською сировиною – така не політична формула Гааги» [17, с. 13].

Іншим прикладом ігнорування принципів рівноправ'я націй та взаємної вигоди західними державами стала Вашингтонська конференція 1921-1922 рр. Всього на Вашингтонській конференції було підписано сім договорів. Один з них – «договір чотирьох» (США, Великобританія, Франція і Японія) означав обов'язок для сторін взаємно поважати права та території одна одної в Тихоокеанському регіоні, була встановлена політика «відкритих дверей» в Китаї.

В іншому договорі – «Трактат між США, Бельгією, Британією, Китаєм, Францією, Італією, Японією, Нідерландами та Португалією щодо принципів та політики що мають бути дотримані щодо Китаю від 6.02.1922р.» (Договір дев'яти держав) країнами було надано гарантії суверенітету, незалежності та цілісності Китаю та вони зобов'язувались утримуватись від використання складної ситуації в Китаї для отримання особливих прав та привілеїв [18, с. 78-79].

Так, Ст.3 Договору наголошує на необхідності додержання принципів рівних можливостей в Китаї та відкритих дверей, як державами так і їх громадянами [18, с. 78].

При цьому, за змістом Договору Китай виступає не суб'єктом, а об'єктом міжнародних відносин, а отже ні про яку рівноправність країн та додержання принципу взаємної вигоди між Китаєм та іншими договірними державами тут мови не йде.

Усі вищенаведені приклади свідчать про фактичне недотримання принципу взаємної вигоди в міжнародних відносинах з боку Західних держав.

Особливістю принципу взаємної вигоди в західній правовій доктрині початку ХХ ст. було фактичне визнання його, проте лише у відносинах між «цивілізованими націями» до яких вони відносили далеко не всі держави.

Міжнародне право того періоду, на думку Ш. Фенвіка, було «правом західного світу» [19, с. 148], а його норми та принципи застосовувались лише у відносинах між «цивілізованими націями». По відношенню до «нецивілізованих» народів, як зазначає Г. Е. Бувайлік: «...імперіалістичні держави відмовлялись дотримуватись таких основних принципів міжнародного права, як повага державного суверенітету, рівноправ'я держав, невтручання у внутрішні справи, а застосовували інші, спеціально створені ними норми, що виправдовують насилля та експлуатацію [12, с. 15].

На відміну від західних держав, у Радянської держави були зовсім інші принципи побудови міжнародних економічних відносин.

Про це свідчать її договори зі своїми східними сусідами – Іраном та Турцією, які ми згадували вище, а також з Афганістаном та Китаєм.

Як зазначає Е. А. Коровін: «Укладення Радянською державою договорів зі своїми Східними сусідами на основі принципів – права держав на самовизначення, повага суверенітету великих та малих держав, повного розриву нерівноправних договорів, визнання

протиправної системи колоніалізму, неприпустимості втручання однієї держави у внутрішні справи іншої; повної свободи вибору кожного народу соціально-економічної системи; протиправності будь-яких форм обмеження суверенітету (режиму капітуляцій, консульської юрисдикції, протекторату) відкрило нову еру в міжнародному праві [20, с. 20].

Варто звернути увагу також на Угоду про принципи для врегулювання питань між СРСР та Китайською республікою від 31.05.1924р. В ст. 3 Угоди передбачалось скликання конференції з питань взаємовідносин між двома країнами на основі «рівності, взаємності та справедливості та в дусі декларацій Радянського уряду 1919-1920 рр.» [14, с. 48].

У ст. 4 СРСР також визнало усі договори що порушують суверенні права Китаю не дійсними. Уряди обох країн зобов'язались не укладати договорів, що могли б нанести збитків іншій стороні або її інтересам.

Як зазначає Е. С. Нухович «Договір про принципи став для Китаю першим рівноправним міжнародним договором з іноземною державою» [21, с. 37].

Прикладом принципу взаємної вигоди є також Ст.5 Мирного договору між Радянською державою та Латвійською республікою від 1920р, де зазначається, що обидві сторони взаємно відмовляються від відшкодування іншою стороною військових видатків та п.2 ст.17 цього ж договору, де в підпункті «а» зазначається: «Обидві договірні сторони взаємно надають одна одній право найбільш сприятливої нації» [14, с. 69].

В договорі між Українською Соціалістичною Радянською республікою та Литовською Республікою від 1921 року в ст.7 п.3 говорить про те, що «український та литовський торгові флоти взаємно користуються гаванями договірних сторін на рівних правах [14, с. 106].

Проведений нами аналіз повоєнних міжнародних договорів Радянської держави свідчить про те, що більшість договорів Радянської Росії, особливо це стосується договорів з її майбутніми республіками – Україною, Білорусією, Литвою, Латвією, Азербайджаном, Armenією, Грузією, також договорів з економічно та політично відсталими країнами того часу, як Китай, Персія та переможеними у війні – Німеччиною, Болгарією, Туреччиною містять в тому чи іншому вигляді принцип взаємності у відносинах сторін, який містить у собі принцип взаємної вигоди сторін.

Отже, принцип взаємної вигоди не став основою укладання повоєнних угод в рамках Ліги націй. Адже, у співтоваристві де існують колонії та підмандатні території не може вестись мова про реальну взаємну вигоду сторін у міжнародних економічних відносинах.

Так, дослідник С. А. Войтович, досліджуючи принципи міжнародного економічного права зазначає, що принцип взаємовигідності економічного співробітництва витікає з принципів суверенної рівності та співробітництва держав. Загальною передумовою взаємовигідного співробітництва є рівність держав як суверенних утворень [13, с. 78]. Єдність рівності та взаємної вигоди неодноразово підкреслювалась в літературі. Рівність розглядається як передумова досягнення взаємної вигоди, а взаємна вигода як конкретне вираження рівності [22, с. 105].

Заяви держав про рівноправні міжнародні відносини на Конференціях в рамках Ліги Націй носили переважно декларативний характер. В своєму статуті ця міжнародна організація проголосила справедливий режим торгівлі для всіх її членів, проте в реальності справедливість розумілась кожною стороною на свою користь, а вирішальним фактором залишалась сила.

Так, майже на кожній міжнародній конференції в рамках Ліги Націй були присутні територіальні питання та питання підмандатних територій. На Локарнській конференції піднімалися питання, що стосувались статусу колишніх німецьких колоній, які Німеччина

вимагала повернути їй та які на той момент були вже підмандатними територіями Англії та Франції [23, с. 178-181]. Отже, мандатна система сама по собі, як і наявність колоній, на нашу думку, прямо протирічать принципу рівноправ'я народів.

Варто зазначити що Радянська Росія виступала проти мандатної системи та підмандатних територій. Про це свідчить і радянський представник М.М. Літвінов в Лізі Націй: «Радянський уряд ставиться принципово негативно до системи колоній, до політики сфер впливу, до мандатів і до всього що має відношення до імперіалістичних цілей» [24, с. 3].

Висновки. Доктрина та практика міжнародних економічних відносин початку ХХ ст. свідчить про відсутність реальної рівності держав та рівноправ'я націй. В міжнародних відносинах панувала автономія економічної політики, а принцип взаємної вигоди сторін не був нормою міжнародного співробітництва.

Саме зі створення Ліги Націй, укладанням повоєнних угод та виходом на міжнародну арену СРСР і почалось становлення принципу взаємної вигоди в якості спеціального принципу міжнародного економічного права та основи міжнародних економічних відносин. СРСР задекларував зазначений принцип у своїй зовнішній та внутрішній політиці та відіграв важливу роль в його виокремленні та становленні в якості основи міжнародних економічних відносин, виступаючи захисником малих та залежних націй на міжнародних конференціях. Еволюція та становлення принципу взаємної вигоди потребує подальшого дослідження для з'ясування його дійсного значення, ролі та місця в правовому регулюванні сучасних міжнародних економічних відносин.

Список використаних джерел

1. Франц Лист Международное право, перевод проф. Грабарь, М., 1917. – 370с.
2. Фердрос А. Международное право / Альфред Фердросс ; [пер.с нем. Ф.А. Кублицкого и Р.Л. Нарышкиной; под.ред. и с предисл. д-ра юрид.наук Г.И. Тункина]. – М.: Изд-во иност. лит-ры, 1959. – С.66
3. Наумов А.О. Аншлюс Австрии в 1938 году и кризис Версальской системы / А.О. Наумов Новая и новейшая история. – 2006. – №6. – с. 56
4. Колісніченко К. С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права, за ред. А.І. Дмитрієва. - Одеса. – 2011р. – 234с.
5. Морозов Г.И. Лига Наций: взгляд через полвека / Вопросы истории. - 1992. - №2-3.- с.166
6. Статут Ліги Націй, електронний ресурс <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatust.htm>
7. Илюхина Р.М. Лига Наций 1919-1934. – М. – 1982. – 357с.
8. Ленин В. И. Полн. собр. соч. – т.45. – 365с.
9. Шумилов В. М. Международное экономическое право. – Ростов-на-Дону. – 2003, 78с.
10. Шатров В. П. Международное экономическое право». – М. – 1990р. – 114с.
11. Пирогов А.В. Равноправные международные экономические отношения – материальная основа разрядки. – К. – 1984. – 16с.
12. Бувайлик Г. Е. Правовое регулирование международных экономических отношений. - К. – 1977. – С.319
13. Войтович С. А. Принципы международно-правового регулирования межгосударственных отношений. – К. – 1988. – 127с.
14. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами/ сост. и ред. Броун В.О., Сабанин А. В./ вып.1-2, М. – 1935, 356с.

15. Блищенко И. П., Дориа Ж. Экономический суверенитет государства/ уч.пос. М. – 2001. – 150с.
16. Кучер Б. И. Международный экономический правопорядок. - К. – 1988. – 218с.
17. Штейн Б. Е. Генуэзская конференция. – М. – 1922. – 127с.
18. Вашингтонская конференция по ограничению вооружения и тихоокеанским и дальневосточным вопросам 1921-1922гг./ Пер. с англ. А.В. Сабанин. – М. – 1924. – 142с.
19. Fenwick Ch. G. International law: the old and the new. – *Ajil*, 1966. – vol.60. – N3. – P.481
20. Коровин Е. А. Борьба СССР за суверенитет. – СССР и проблемы международного права. Ученые записки Академии общественных наук при ЦК КПСС. Вып.1. – М. – 1947. – 251с.
21. Нухович Э. С. Экономическое сотрудничество и маневры коммунистов. - М. – 1969. – 360с.
22. Минасян Н. М. Равенство государств как принцип международного права // Ежегодник международного права 1966-1967. - М. -1968. – с.100-105
23. Турок В.М. Локарно. – М. –1949. – 268с.
24. Правда 1935. 15 жовтня